

A társadalom, mint szimbolikus interakció

Society as Symbolic Interaction. 1962.

Annak a megközelítésnek, mely a társadalmat szimbolikus interakcióként szemléli, több követője van, mint teoretikusa. Részleges, többnyire töredékes megállapításokat számos kitűnő tudós írásaiban találhatunk, akik közül néhányan a szociológia területén, mások pedig azon kívül tevékenykednek. Az előbbieket közé olyan tudósok tartoznak, mint például Charles Horton Cooley, W. I. Thomas, Robert E. Park, E. W. Burgess, Florian Znaniecki, Ellsworth Faris és James Mickel Williams. A szociológián kívüliek közül William James-t, John Dewey-t és George Herbert Mead-et említhetjük. Megtélészem szerint egyikük sem írta le szisztematikusan az emberi csoportélet természetét a társadalmi interakció szempontjából. Mead kiemelkedik közülük azzal, hogy megfogalmazta a megközelítés alapvető elveit, de keveset tett a módszertani következmények kifejtése érdekében. Könnyen előfordulhat, hogy azok a kutatók, akik a szimbolikus interakció pozícióját próbálják leírni, eltérő képeket vázolnak fel. Amit én ismertetek, az nem több, mint saját személyes változatom. Célom az, hogy bemutassam a nézőpont alapvető tételeit, valamint ezeknek az emberi csoportélet tanulmányozására vonatkozó módszertani következményeit.

A „szimbolikus interakció” kifejezés természetesen az emberek között zajló interakció sajátos és megkülönböztető jellegére utal. A sajátosság abban a tényben rejlik, hogy az emberek értelmezik és „definiálják” egymás cselekvéseit, s nem pusztán arról van szó, hogy egyszerűen reagálnak egymás cselekvéseire. „Válaszokat” nem közvetlenül egymás cselekvéseire adják, hanem e válaszok mindig a másik cselekvéseinek tulajdonított jelentésen alapulnak. Az emberi interakciót ily módon a szimbólumok használata, az értelmezés, illetve az a folyamat közvetíti, amellyel egymás cselekvéseinek jelentését megállapítják. E közvetítés nem más, mint egy értelmezési folyamat beiktatása az inger és a válasz folyamata közé az emberi viselkedés során.

Az emberi magatartást és csoportéletet tanulmányozó sok tudós gondolkodását és frását hatotta át az az egyszerű felismerés, hogy az emberek egymás felé irányuló cselekvéseik során egymás cselekvéseit értelmezik, s ezt az értelmezést a cselekvés eszközeként alkalmazzák. Azt azonban, hogy milyen következményei vannak az ilyen értelmezésnek az emberi létezés, illetve az emberek közötti érintkezés természetére, e tudósok közül már kevesen próbálják elemezni. Többnyire megelégednek azzal a gondolattal, hogy az „értelmezést” a tudósnak figyelembe kell vennie, vagy beérik azzal az egyszerű felismeréssel, hogy a szimbólumokat, éppúgy, mint a kulturális normákat vagy értékeket be kell

vonni az elemzésekbe. Megítélésem szerint csupán G. H. Mead igyekezett átgondolni, milyen következménye van az értelmezési tevékenységnek az emberre, az emberi cselekvésre és az emberi érintkezésre nézve. Elemzésének központi megállapításai annyira áthatóak és alaposak, s olyannyira lényegesek az emberi csoportélet megértéséhez, hogy ha röviden is, de összefoglalom őket.

Mead elemzésének alapja az a megállapítás, hogy az embernek érnie van. Ezt a gondolatot nem dobhatjuk azzal félre, hogy ezoterikus, s nem intézhetjük el annyival, hogy nyilvánvaló és ennél fogva nem érdemel figyelmet. Azzal a kijelentésével, hogy az embernek érnie van, Mead elsősorban arra utalt, hogy az ember saját cselekvéseinek tárgya lehet. Cselekvése éppúgy irányulhat saját maga felé, mint ahogyan mások felé. Mindnyájunk számára ismerősek az efféle cselekvések: az ember dühös lesz magára, szemrehányást tesz magának, büszke lesz magára, vitatkozik magával, igyekszik bátorságot önteni magába, megállapítja, hogy „ezt kéne tennie” vagy „azt nem kéne tennie”, célokat tűz ki maga elé, megalkuszik magával, s eltervezi, mit fog tenni. Az, hogy az ember ilyen és számtalan egyéb módon saját magára vonatkoztatja cselekvéseit, egyszerű empirikus megfigyelés kérdése. Varázslat nélkül is felismerhetjük, hogy az ember cselekvése saját maga felé is irányulhat.

Azt a képességet, hogy cselekvését az ember saját maga felé is tudja irányítani, Mead olyan központi mechanizmusnak tekinti, amelynek segítségével az ember az őt körülvevő világgal szembesül és azzal érintkezik. E mechanizmus képessé teszi az embert arra, hogy a körülötte lévő dolgokról jelzéseket adjon saját magának, s hogy észrevételeit felhasználva irányítsa tevékenységét. Aminek az ember tudatában van, az nem más, mint amit saját magának jelez – az óra ütése, kopogás az ajtón, egy barát megjelenése, egy megjegyzés, annak felismerése, hogy egy feladatot végre kell hajtania, vagy éppen azé, hogy meg van fázva. S megfordítva: bármi, aminek nincsen tudatában, az *ipso facto* olyasmí, amit nem jelez magának. Attól kezdve, hogy felébred, addig, míg el nem alszik, az ember tudatos élete ön-jelzések folyamatos áradása – azon dolgok jelöléseit, melyekkel érintkezésbe kerül, s amelyeket számításba vesz. Adott tehát egy kép, ahol az ember olyan organizmusként jelenik meg, amely a világgal a saját magának adott jelzések mechanizmusa révén érintkezik. Ugyanez a mechanizmus játszik szerepet mások cselekvésének értelmezésében is: egy másik ember cselekvéseinek értelmezése azt jelenti, hogy az ember saját maga számára kimutatja, milyen értelme vagy jellege van a cselekvésnek.

Az a tény tehát, hogy az ember saját magának jelzéseket ad, Mead szerint kiemelkedően fontos. Jelentősége két dologban rejlik. Először is, valamit jelezni annyit jelent, mint keretéből kiszabadítani, különválasztani, jelentéssel ruházni fel, vagy, Mead kifejezésével, tárggyá tenni. Egy tárgy – vagyis bármi, amit az ember saját magának jelez – nem azonos az ingerrel; nem rendelkezik olyan belső jelleggel, mely az egyénre hatással van, s amely az egyéntől függetlenül azonosítható, hanem az egyén adja meg e tárgy jellegét vagy értelmét. A tárgy az egyén cselekvési hajlamának terméke, nem pedig a cselekvést megelőző és azt kiváltó inger. Nem az a helyes megközelítés, mely szerint az egyént már eleve létező tárgyak veszik körül, melyek hatással vannak rá és kiváltják viselkedését, hanem az, hogy ő maga alkotja meg tárgyait folyamatos tevékenységével. Számtalan tevékenysége során, legyen az akár kisebb jelentőségű, mint például az öltözködés, vagy nagyobb, mint egy szakmai karrierre való készülés, az egyén különböző tárgyakat

jelöl meg saját maga számára, jelentésekkel ruházza fel őket, megállapítja, hogy megfelelnek-e cselekvése végrehajtásához, s mindennek alapján döntéseket hoz. Ezt jelenti az értelmezés vagy a szimbólumok alapján történő cselekvés.

Annak a ténynek, hogy saját magának jelzéseket ad, második fontos következménye, hogy az ember nem egyszerűen lefolytatja, hanem megalkotja vagy felépíti cselekvését. Bármilyen cselekvéssel legyen is elfoglalva, az egyén azt úgy hajtja végre, hogy saját maga számára kimutatja, milyen különböző dolgokat kell cselekvése során figyelembe vennie. Tudnia kell, mit szeretne tenni, s azt hogyan tegye; meg kell jelölnie önmaga számára azokat a különféle feltételeket, amelyek hozzájárulnak a cselekvéséhez, s azokat is, melyek akadályozzák; számításba kell vennie a cselekvési helyzetben esetleg megnyilvánuló követelményeket, elvárásokat, tiltásokat és fenyegetéseket. Lépésről-lépésre építi fel cselekvését az ön-jelzés folyamatának segítségével. Úgy illeszti össze és irányítja cselekvését, hogy különböző dolgokat vesz figyelembe, és megállapítja, mennyire fontosak azok a várható cselekvés szempontjából. Nincsen olyan tudatos cselekvés, amelyre ez ne volna igaz.

A cselekvés ön-jelzések révén történő felépítésének folyamata nem sorolható be semmilyen hagyományos pszichológiai kategóriába. E folyamat nem azonos azzal és nem is hasonló ahhoz, amit az „ego” kifejezéssel írnak le – s különbözik bármely egyéb koncepciótól, mely az ént az elrendezés és a szerveződés alapján fogja fel. Az ön-jelzés egy mozgásban lévő kommunikációs folyamat, melynek során az egyén dolgokat figyel meg, becsül fel, lát el jelentéssel, s a jelentés alapján határoz a cselekvésről. Az ember nem pusztán ego-val, hanem ilyen folyamat segítségével néz szembe a világgal vagy az „alterekkel”. Az ön-jelzés folyamatát nem lehet besorolni az olyan – belső vagy külső – erők közé sem, melyekről azt feltételezik, hogy az egyén viselkedésének kialakítására hatással vannak. A környezeti nyomások, a külső ingerek, a szerves energiák, a vágyak, az attitűdök, az érzések, a gondolatok, s az ehhez hasonlóak nem fedik le vagy magyarázzák meg az ön-jelzés folyamatát. Az ön-jelzés folyamata ellenáll ezeknek olyan értelemben, hogy az egyén az efféle dolgok megjelenését vagy kifejeződését is kimutatja és értelmezi saját maga számára úgy, hogy megfigyel egy felé irányuló társadalmi követelményt, felismeri egy utasítást, rájön, hogy éhes, felismeri, hogy valamit meg szeretne vásárolni, tudatára ébred annak, hogy egy adott érzéssel rendelkezik, hogy nem szeretne olyasvalakivel étkezni, akit nem kedvel, vagy hogy mi az, amit tenni szeretne. Azzal, hogy az effajta dolgokról jelzéseket ad magának, felébük kerekedik, s képes lesz úgy cselekedni, hogy elfogadja, elutasítja vagy saját meghatározásával, illetve értelmezésével összhangban átalakítja őket. Viselkedése ennek megfelelően nem a környezeti nyomások, ingerek, indítékok, attitűdök és gondolatok, vagy ehhez hasonlóak következménye, hanem abból a módból ered, ahogyan ezen dolgokat értelmezi és kezeli az általa felépített cselekvés során. Az ön-jelzés folyamata, melynek révén az emberi cselekvés létrejön, nem tudható be a cselekvést megelőző tényezőkhöz. Saját jogán létezik, s mint ilyet kell elfogadni és tanulmányozni. Ez az a folyamat, melynek révén tudatos cselekvését az ember felépíti.

Mead felismeri, hogy a cselekvés kialakítása az ön-jelzés folyamata révén mindig társadalmi kontextusban történik. E megállapítás életbevágóan fontos a szimbolikus interakció megértéséhez, s ezért gondos magyarázatot igényel. A csoportos cselekvés formája alapvetően az egyéni cselekvések illeszkedésével alakul ki. Minden egyén mások cselekvéséhez igazítja saját cselekvését úgy, hogy megállapítja, mit csinálnak vagy mit szándé-

koznak tenni, vagyis azért, hogy megragadja cselekvéseik jelentését. Mead megközelítésében ez úgy történik, hogy az egyén mások – egy konkrét személy vagy egy csoport (Meadnél az „általános másik”) – „szerepét felveszi”. Ilyen szerepek felvételével az egyén igyekszik mások cselekvésének szándékát vagy irányát megállapítani. Saját cselekvését a mások cselekvésének effajta értelmezése alapján alakítja és igazítja. Ez a csoportos cselekvés alapvető módja az emberi társadalomban.

Megítélésem szerint ezek a leglényegesebb megállapításai annak az elemzésnek, amit Mead adott a szimbolikus interakció alapjairól. Ezek a megállapítások a következő feltevéseken alapulnak: az emberi társadalom énnel rendelkező (vagyis maguk számára jelzések adó) egyénekből áll; az egyéni cselekvés konstrukció, nem pedig egyszerű történet, hiszen a cselekvést az egyén építi fel a helyzet jellemzőinek megfigyelése és értelmezése révén; a csoportos vagy kollektív cselekvés egyéni cselekvések igazodásából áll, s ez úgy jön létre, hogy az egyének értelmezik vagy figyelembe veszik egymás cselekvéseit. Mivel szándékom az, hogy bemutassam, nem pedig az, hogy megvédjem a szimbolikus interakció pozícióját, ebben a tanulmányomban nem igyekszem az imént előterjesztett három tételt bizonyítani. Csupán azt szeretném kijelenteni, hogy a három tétel empirikusan könnyedén igazolható. Nem tudok olyan csoportos emberi cselekvésről, melynek esetében a három tétel ne volna igaz. Ha tud, találjon vagy gondoljon ki akár egyetlen példát is az olvasó, melyre ezek nem illenek.

Az alábbiakban arra szeretném rámutatni, hogy az emberi társadalomról alkotott szociológiai nézetek – általában véve – egyáltalán nincsenek összhangban azokkal a tételekkel, melyeket a szimbolikus interakció alapjainak neveztem. E nézetek túlnyomó része, különösen manapság divatosak, az emberi társadalmat nem szimbolikus interakcióként látják vagy értelmezik. Többnyire makacsul ragaszkodnak a szociológiai determinizmus valamely formájához; az emberi társadalom, az abban élő egyének és a csoportos cselekvés olyan képzeteket fogadják el, amelyek nem egyeztethetők össze a szimbolikus interakció tételeivel. Néhány szóban szeretném bemutatni ezen eltérés főbb vonalait.

A szociológiai gondolkodás ritkán ismeri fel, illetve kezeli az emberi társadalmakat énnel rendelkező egyének összetételeként. Az embereket pusztán organizmusokként tételezi, amelyek valamifajta szervezettel rendelkeznek, s a rájuk ható erőkre reagálnak. Olyan erőkről van szó, mint például a „társadalmi rendszer”, „a társadalmi struktúra”, a „kultúra”, a „státuszpozíció”, a „társadalmi szerep”, a „szokás”, az „intézmény”, a „kollektív reprezentáció”, a „társadalmi helyzet”, a „társadalmi norma” és az „értékek”, melyeket – ha nem is mindig, de többnyire – a társadalom építőelemeinek gondolnak. Az általános feltevés szerint az embereknek, mint a társadalom tagjainak a viselkedése nem más, mint az effajta tényezők és erők rájuk gyakorolt hatásának kifejeződése. A tudósnak természetesen szükségképpen ezt a logikai álláspontot kell elfoglalnia, ha a viselkedést vagy a viselkedés szakaszait az ilyen társadalmi tényezők egyike vagy másika alapján magyarázza. Az emberi társadalmat alkotó egyéneket e tényezők működésének közvetítőiként kezelik, az egyének társadalmi cselekvését pedig e tényezők kifejeződésének tekintik. Ez a megközelítés vagy álláspont tagadja, vagy legalábbis figyelmen kívül hagyja, hogy az emberek énnel rendelkeznek – tehát maguknak jelzéseket adva cselekszenek. Az olyan dolgok bevezetése, mint a szerves energiák, indítékok, attitűdök, érzések, internalizált társadalmi tényezők vagy pszichológiai összetevők, nem teszi az „ént” a felvázolt kép részévé.

Az effajta pszichológiai tényezőknek ugyanaz a státusa, mint az említett társadalmi tényezőké: olyan tényezőknek tekintik ezeket, melyek az egyént cselekvésének létrehozására indítják. Nem ezek alkotják az ön-jelzés folyamatát. Az ön-jelzés folyamata ellenáll ezeknek, amiként ellenáll az emberre ható társadalmi tényezőknek is. Az emberi társadalommal kapcsolatos szociológiai koncepciók közül egyik sem ismeri fel azt, hogy a társadalmat alkotó egyének az említett értelemben énnel rendelkeznek.

Ennek megfelelően az ilyen szociológiai koncepciók nem tekintik az egyének emberi társadalomban zajló társadalmi cselekvéseit olyan cselekvésekként, melyeket az értelmezés folyamata révén maguk az egyének alkotnak meg. Ehelyett olyan tényezők termékeként kezelik a cselekvést, melyek az egyénekre és az egyének által hatnak. Az emberek társadalmi viselkedését nem úgy látják, mint amit a tárgyak, helyzetek, vagy mások cselekvéseinek értelmezése révén maguk építenek fel. Ha az „értelmezésnek” egyáltalán szánna valamilyen helyet, akkor azt a cselekvést megelőző egyéb tényezők (mint például az indítékok) pusztán kifejeződésének tekintik. Így azután az értelmezés nem is lehet önálló tényező. Az emberek társadalmi cselekvéseit ezért rájuk ható erők működésének vagy kifejeződésének kezelik, nem pedig olyan cselekvésekként, amelyeket emberek építenek fel helyzetük értelmezése révén.

Ezek a megjegyzések az általános szociológiai nézetek és a szimbolikus interakció álláspontja közötti további különbség felé mutatnak. Ez az eltérés abban rejlik, hogy a kétféle nézet más-más helyezi el a társadalmi cselekvést. A szimbolikus interakció szemszögéből a társadalmi cselekvés cselekvő egyénekhez kötött, akik az értelmezés folyamata révén egymáshoz illesztik saját cselekvési sorukat; a csoportos cselekvés pedig ilyen egyének kollektív cselekvéseként jelenik meg. A szociológiai koncepciók ezzel szemben a társadalmi cselekvést általában a társadalom cselekvéséhez vagy a társadalom valamely egységéhez kötik. Ezt tömördek példa illusztrálja. Hadd idézzek néhányat. A társadalmakat vagy emberi csoportokat „társadalmi rendszerekként” kezelve néhány koncepció a csoportos cselekvést az egyensúlyi állapotban lévő, vagy az egyensúlyt elérni próbáló rendszer kifejeződésének tekinti; olykor a társadalom vagy egy csoport „funkciónak” kifejeződésének fogják fel, máskor pedig olyan, a társadalomban vagy a csoportban található elemek kifejeződésének tekintik, mint például a kulturális követelmények, a szocietális célok, a társadalmi értékek, vagy az intézményes nyomások. E tipikus koncepciók figyelmen kívül hagyják, illetve elutasítják a csoportos élet, a csoportos cselekvés olyan szemléletét, mely szerint azt élethelyzetüknek megfelelni igyekvő egyének kollektív vagy összhangba hozott cselekvései alkotják. Ha egyáltalán felismerik az emberek arra irányuló erőfeszítéseit, hogy helyzetüknek megfelelő kollektív cselekvéseket hajtsanak végre, akkor azt a társadalomhoz vagy annak részeihez kötött, azokban rejlő vagy azokon túlmutató erők működésének megnyilvánulásai közé sorolják. A társadalmat vagy a csoportot alkotó egyének az effajta erők kifejeződésének „hordozói” vagy közvetítői; az értelmező viselkedés pedig, melynek révén az emberek cselekvéseiket kialakítják, pusztán kényszerű kapocs lesz az ilyen erők játékában.

A fenti eltérések kimutatásának jobb megvilágításba kell helyeznie a szimbolikus interakció álláspontját. A továbbiakban szeretném némileg teljesebben felvázolni azt, hogy miként jelenik meg az emberi társadalom a szimbolikus interakció alapján, s rá kívánok mutatni néhány módszertani következményt is.

Az emberi társadalmat cselekvő emberekből, a társadalom életét pedig az ő cselekvéseikből állónak kell tekintenünk. A cselekvő egységek lehetnek különálló egyének, kollektivitások, melyek tagjai egy közös cél érdekében együtt cselekednek, vagy szervezetek, amelyek egy testület nevében cselekednek. Az ezeknek megfelelő példák az egyéni vásárlók a piacon, játszó gyerekek egy csoportja vagy egy hittérítő csoport, valamint egy üzleti társaság vagy egy országos szakmai testület. Az emberi társadalomban nem létezik olyan empirikusan megfigyelhető tevékenység, mely ne valamely cselekvő egységből eredne. Ezt a banalitást a szociológusok általános gyakorlatával szemben hangsúlyozzuk, hiszen a kutatók az emberi társadalmat gyakran redukálják olyan egységekre, amelyek nem cselekszenek – ilyenek például a modern társadalom társadalmi osztályai. Nyilvánvaló, hogy az emberi társadalmat másként is lehet szemlélni, nemcsak az azt alkotó cselekvő egységek alapján. Csupán arra szeretnék rámutatni, hogy a konkrét vagy empirikus tevékenység figyelembevételével az emberi társadalmat szükségképp az azt kialakító cselekvő egységek alapján kell megközelítenünk. Ehhez még annyit tennék hozzá, hogy az emberi társadalom minden ábrázolásának, mely a valósághű analízis igényével lép fel, tekintetbe kell vennie azt az empirikus felismerést, s meg kell felelnie annak, hogy az emberi társadalom cselekvő egységekből áll.

Ennek megfelelő figyelmet kell fordítani azokra a feltételekre is, amelyek mellett az ilyen egységek cselekednek. Az egyik elsődleges feltétel az, hogy a cselekvés egy szituációban, és annak figyelembevételével zajlik. Bármilyen legyen is a cselekvő egység – egy egyén, egy család, egy iskola, egy egyház, egy üzleti cég, egy szakszervezet, egy törvényhozó testület –, minden konkrét cselekvés annak a helyzetnek a fényében alakul, amelyben végbemegy. Ez a megállapítás egy második fontos feltétel felismeréséhez vezet, nevezetesen ahhoz, hogy a cselekvést a helyzet értelmezése révén alakítják, illetve építik fel. A cselekvő egységnek szükségképp azonosítania kell a számbaveendő dolgokat – feladatokat, lehetőségeket, akadályokat, eszközöket, követelményeket, kényelmetlenségeket, veszélyeket és ehhez hasonlókat; valamilyen módon fel kell becsülnie ezeket, s a becslés alapján döntéseket kell hoznia. Az ilyen értelmező viselkedés végbemehet saját cselekvésének irányítása során az egyénben, összhangban cselekvő egyének egy kollektivitásában, és egy csoport vagy szervezet érdekében cselekvő „ágensekben”. A csoportélet abból áll, hogy cselekvő egységek helyzetüknek megfelelő tevékenységeket folytatnak.

A legtöbb helyzetet, amellyel emberek egy adott társadalomban szembe kerülnek, általában ugyanilyen módon határozzák meg, illetve „strukturálják”. Korábbi interakció révén közös értelmezéseket alakítanak ki és szereznek arról, hogy ilyen vagy olyan helyzetben hogyan cselekedjenek. E közös meghatározások teszik képessé az embereket arra, hogy hasonlóan cselekedjenek. Ezekben a helyzetekben az emberek ismételten véghezvisznek közös cselekvéseket – ennek azonban nem szabad arra a tévhitre vezetnie a kutatót, hogy ilyenkor az értelmezés folyamatának nincs szerepe. Ellenkezőleg: a résztvevő egyének még a rögzített cselekvéseket is értelmezési folyamatok során építik fel. Cselekvéseik irányításakor és megszervezésekor kevés teher nehezedik az emberekre, ha vannak készen kapott és közösen elfogadott definícióik. De előfordulhat, hogy más helyzeteket nem azonos módon határoznak meg a résztvevők. Ilyenkor cselekvéseik nem illeszkednek egymáshoz, s a kollektív cselekvés elé akadály gördül. A résztvevőknek értelmezéseket kell kialakítaniuk, s meg kell találniuk a módját, miként alkalmazkodjanak hatékonyan

egymáshoz. Az effajta „definiálatlan” helyzetek esetében nyomon kell követnünk és tanulmányoznunk kell a meghatározás működésbe lépő folyamatát.

Amikor a szociológusok vagy az emberi társadalom kutatói a cselekvő egységek viselkedésével foglalkoznak, akkor a szimbolikus interakció álláspontja megköveteli tőlük, hogy megragadják az értelmezésnek azt a folyamatát, mellyel az egyének felépítik cselekvéseiket. Ezt a folyamatot nem ismerhetjük meg úgy, hogy egyszerűen a korábbi feltételek felé fordulunk. Amennyiben szerepet játszanak a folyamatban, az ilyen megelőző feltételek segítenek megérteni azt, de – miként korábban említettem – nem ezek alkotják a folyamatot. Még az sem elegendő, hogy egyszerűen a megfigyelhető cselekvésből – mint eredményből – következtetünk a folyamat jellegére. A kutatónak a cselekvő egység – tehát az általa tanulmányozott egyén – szerepét kell megértenie ahhoz, hogy a folyamatot meg tudja ragadni. Mivel az értelmezést a cselekvő egység végzi el a jelzett és felbecsült tárgyak, a kialakított jelentések és a meghozott döntések alapján, a folyamatot a cselekvő egység szempontjából kell látni. E tény felismerése teszi az olyan tudósok kutatását, mint R. E. Park és W. I. Thomas annyira figyelemre méltóvá. Amikor valaki úgy próbálja megragadni az értelmezési folyamatot, hogy úgynevezett „objektív” megfigyelőként távolságot tart, s nem hajlandó a cselekvő egység szerepéből kiindulni, akkor a szubjektívizmus legrosszabb fajtáját kockáztatja: az objektív megfigyelő nagy valószínűséggel saját feltevéseivel terheli meg az értelmezés folyamatát, ahelyett, hogy úgy ragadná meg, ahogyan a folyamatot az azt alkalmazó cselekvő egység megtapasztalja.

A szociológusok persze általában nem a cselekvő egységek alapján tanulmányozzák az emberi társadalmat. Hajlamosak ehelyett a struktúra és a szervezet alapján szemlélni azt, a társadalmi cselekvést pedig a struktúra és a szervezet kifejeződéseként kezelni. Ennek során olyan strukturális kategóriákra támaszkodnak, mint a társadalmi rendszer, a kultúra, a normák, az értékek, a társadalmi rétegződés, a státuszpozíciók, a társadalmi szerepek és az intézményi szerveződések. Ezeket használják az emberi társadalom elemzéséhez és az abban lezajló társadalmi cselekvés magyarázatához egyaránt. A szociológusok más fő érdeklődési területei a szervezet e központi témája köré épülnek. Az érdeklődés egyik iránya feltételezett funkciói alapján tekint a szervezetre. Másik iránya a szocietális szervezetet, mint egyensúlykereső rendszert vizsgálja; a tudós itt a rendszerben eredendően meglévő mechanizmusokat igyekszik kimutatni. Egy további érdeklődési terület olyan erők azonosítására irányul, melyek a szervezetben változásokat hoznak létre; ez esetben a kutató arra törekszik, hogy – főként összehasonlító tanulmány révén – az okozati tényezők és a strukturális következmények közötti kapcsolatot izolálja. A szociológiai nézőpontnak és érdeklődésnek ezek a különféle, magukat manapság olyannyira szilárdan tartó irányai elsiklanak a társadalom cselekvő egységei felett, s kikerülnek azt az értelmezési folyamatot, amelynek révén a cselekvő egységek cselekvéseiket felépítik.

Az egyik oldalon a szervezet, a másikon pedig a cselekvő egységek iránti érdeklődés alapvető különbséget jelez az emberi társadalom hagyományos felfogása és a szimbolikus interakció koncepciója között. Ez utóbbi nézőpont felismeri a szervezet jelenlétét az emberi társadalomban, s figyelembe veszi annak jelentőségét, de a hagyományos felfogástól eltérően látja és kezeli. A különbség két fő dologban rejlik. Először is, a szimbolikus interakció álláspontja felől az emberi társadalom szervezete nem a cselekvés determinánsaként, hanem olyan keretként jelenik meg, amelyen belül a társadalmi cselekvés

lezajlik. Másodszor, e megközelítés szerint az ilyen szervezet s az azon belüli változások a cselekvő egységek tevékenységének termékei, nem pedig az olyan „erők”, melyek nem érintik a cselekvő egységeket. Mindkét különbséget röviden meg kell magyaráznunk ahhoz, hogy érthetőbbé váljon, miként jelenik meg az emberi társadalom a szimbolikus interakció alapján.

A szimbolikus interakció álláspontja felől tekintve a társadalmi szervezet az a keret, amelyben a cselekvő egységek kifejtik cselekvéseiket. A strukturális vonások, például a „kultúra”, a „társadalmi rendszerek”, a „társadalmi rétegződés”, vagy a „társadalmi szerepek” feltételeket szabnak cselekvéseiknek, de nem határozzák meg őket. Az emberek – vagyis a cselekvő egységek – nem a kultúrára, a társadalmi struktúrára vagy ehhez hasonlókra, hanem a helyzetekre vonatkoztatják cselekvéseiket. A társadalmi szervezet a cselekvésben csak annyira játszik szerepet, amennyire az emberek cselekvési helyzeteket alakítják, és amennyire olyan rögzített szimbólumkészleteket nyújt, melyeket helyzeteik értelmezése során az emberek felhasználnak. A társadalmi szervezet hatásának e két formája igen jelentős. A változatlan és stabil társadalmak, például az izolált primitív törzsek és a paraszti közösségek esetében a hatás bizonyosan erős. Más, különösen modern társadalmakban, ahol tengernyi új helyzet áll elő, s régi helyzetek válnak instabillá, a szervezet hatása csökken. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a cselekvő egységek számára más cselekvő egységek cselekvése a legfontosabb elem a cselekvési helyzetekben. A modern társadalomban, ahol a cselekvések egyre nagyobb mértékben keresztezik egymást, gyakran állnak elő olyan helyzetek, melyekben a résztvevők cselekvései előzőleg nem szabályozottak és tipizáltak. A létező társadalmi szervezet ennyiben nem alakítja a helyzeteket. Ennek megfelelően jelentős mértékben változhatnak és cserélődhetnek a szimbólumok vagy az értelmezés eszközei, melyeket a cselekvő egységek ilyen helyzetekben alkalmaznak. A társadalmi cselekvés ezért bármely strukturális dimenziójában túlléphet vagy elszakadhat a létező szervezettől. Az emberi társadalom szervezete nem azonosítható a cselekvő egységek által alkalmazott értelmezési folyamattal; ha hatással van is a folyamatra, nem öleli fel vagy fedi le azt.

Az emberi társadalmat szervezetként értelmező megközelítésnek talán legfontosabb következménye az, hogy figyelmen kívül marad a cselekvési egységek társadalmi változásban játszott szerepe. A szociológusok általában úgy járnak el, hogy (a) egy bevett vagy szervezett forma alapján azonosítják az emberi társadalmat (vagy annak néhány részét), (b) azonosítják a változás néhány olyan tényezőjét vagy feltételét, mely az emberi társadalomra vagy annak adott részére hatással van, továbbá, (c) azonosítják azt a formát, melyet a társadalom azt követően ölt, hogy a változás tényezője működésbe lépett. Ezek a megfigyelések lehetővé teszik a kutató számára, hogy olyan állításokat fogalmazzon meg, melyek értelmében a változás egy adott tényezője, egy adott szervezett formára hatva, egy adott új szervezett formát hoz létre. A durva leegyszerűsítésektől a kifinomult megállapításokig ennek tömör példájára utalhatunk. Ide tartozik az olyan kijelentés, hogy a gazdasági pangás növeli a szolidaritást a munkások családjában, vagy az, hogy az iparosodás nyomán a kiterjedt családokat a nukleáris családok váltják fel. Számomra itt nem az ilyen megállapítások érvényessége az érdekes, hanem az általuk előfeltételezett módszertani álláspont. Az effajta kijelentések ugyanis vagy figyelmen kívül hagyják a cselekvő egységek értelmező viselkedését a változás adott példájában, vagy pedig úgy ve-

szik figyelembe azt, mint amit a változás tényezője kényszerít ki. Szeretném hangsúlyozni, hogy minden társadalmi változást – mivel az a társadalmi cselekvés megváltozását is magába foglalja – a változó társadalomban élő emberek értelmezése közvetít, s hogy a változás új helyzetek formájában mutatkozik meg, melyekben az embereknek a cselekvés új formáit kell felépíteniük. Az új helyzetek értelmezéseit továbbá – a korábbiakban elmondottakkal egybehangozva – nem határozzák meg eleve a helyzeteket megelőző feltételek: attól függ, milyen értelmezések alakulnak ki, hogy a viselkedés tényleges helyzeteiben az emberek mit vesznek számításba és mit mérnek fel. Könnyen előfordulhat, hogy az értelmezés különféle változatai jelennek meg, hiszen a különböző cselekvési egységek a helyzetben különböző tárgyakat emelhetnek ki, az érzékelt tárgyaknak eltérő súlyt tulajdoníthatnak, vagy pedig különböző mintázatokba illeszthetik őket. Bölcsen tennénk, ha a társadalmi változással kapcsolatos kijelentések megfogalmazása során felismernénk, hogy minden változást maguk a cselekvő egységek közvetítenek azoknak a helyzeteknek az értelmezése során, melyekkel szembe kerülnek.

Az emberi társadalom kutatóinak szembesülniük kell azzal a kérdéssel, hogy vajon a struktúra és a szervezet kategóriájának tanulmányozása összeegyeztethető-e az értelmezési folyamattal, melynek segítségével az emberek – egyénileg vagy kollektív módon – az emberi társadalomban cselekednek. A kétféle ellentmondás dönti romba a kutatók minden arra irányuló kísérletét, hogy eljussanak olyan tudományos megállapításokhoz, mint amilyeneket a fizikai és a biológiai tudományok fogalmaztak meg. Elsősorban ez az ellentmondás felelős azért is, hogy a hipotetikus megállapításokat nehezen tudják az empirikus adatok új sorához illeszteni. Megpróbálják persze legyőzni ezeket a tökéletlenségeket új strukturális kategóriák kigondolásával, új strukturális hipotézisek megfogalmazásával, kifinomultabb kutatási technikák kifejlesztésével, sőt, még új – strukturális jellegű – módszertani sémák kialakításával is. De az ilyen erőfeszítések során továbbra is figyelmen kívül hagyják vagy félremagyarázzák azt az értelmezési folyamatot, melynek révén az emberek a társadalomban egyénileg vagy kollektív módon cselekednek. Továbbra is kérdés marad, hogy vajon az emberi társadalom, illetve a társadalmi cselekvés sikeresen elemezhető-e ilyen sémák segítségével. Ezek alkalmazása ugyanis azt jelenti, hogy a kutatók nem hajlandók az embereket saját valójukban, vagyis olyan személyekként felismerni, akik a felmerülő helyzetek értelmezése révén egyéni és kollektív cselekvéseket építenek fel.

(Pál Eszter fordítása)

A fordítás jelen kötetünk számára készült.

A tanulmány forrása: A. Rose (szerk.): *Human Behavior and Social Processes*. London: Routledge and Kegan Paul, 1962. 179–192.